

TRANSILVANIA – 150 DE ANI ÎN JOCUL DE PUTERE DINTRE CENTRU ȘI PERIFERIE

Toate lucrurile importante se întâmplă la centru, fiindcă centrul este bogat și puternic, rafinat și cult, iar drumul spre fericire al ceror aflați aici este mult mai scurt decât al celor de la margine. În schimb, marginea este săracă și disprețuită, departe de civilizație și uitată de aceasta. Palatele sunt în centru, bordeiele la margine. Geniile fug spre centru, iar revoltații se refugiază la periferie. De aceea, centrul este excesiv și marginea anemică, centrul poruncește și marginea se supune, centrul proiectează jocul și periferia îl execută.

Relația dintre centru și periferie s-a modificat treptat de-a lungul istoriei, dar schema de funcționare este aceeași, cu mențiunea că centrul nu se mai comportă acum ca un suveran absolutist, ci îmbracă haina de protocol a democrației, cerând periferiilor servicii diplomatice, militare sau politice și oferind în schimb ajutoare economice sau sprijin în diferite organisme internaționale. Centrul rămâne încă locul unde se hotărăște soarta multor periferii. Centrul este ofensiv, dar seducător, marginea în defensivă, adesea instabilă și frustrată.

Aflată mereu la margini de imperii, loc de trecere de la o civilizație la alta, pe drumul ce leagă Occidentul de Bizanț, Transilvania a trăit și în ultimii ani ai secolului XX starea de graniță, de data aceasta cu Uniunea Europeană. Lucrurile s-au schimbat, dar Transilvania – alterată de naționalismele ultimelor secole – continuă să fie puntea dintre Est și Vest. Provincie a României Mari, principat cu autonomie glisantă între otomani și habsburgi sau parte a Austro-Ungariei, Transilvania are încă valențe de periferie. Dar relațiile stabilite în timp între această provincie și centrele de putere la care ea se raporta nu erau mereu unidirecționale și ele nu descriu doar un proces mecanic univoc. Traectoria istorică sinuoasă a Transilvaniei sugerează că raportul ‘centru-periferie’ în acest context nu este întotdeauna cel dintre progres și reacțiune și că Transilvania este fie în căutarea unui centru binevoitor, fie în construirea propriei centralități. Această pendulare i-a dat probabil Transilvaniei acel ‘fior dramatic’ de care vorbește Mircea Zăciu¹.

Prin așezarea geografică, situația economică, politică și culturală Transilvania austro-ungară respectă definiția de periferie dată de Stein Rokkan și Derek Urwin². În descrierea celor doi politologi, o periferie este dependentă, având un mic control asupra propriei soarte și posedând

1 Mircea Zăciu, *Ca o imensă scenă, Transilvania*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p.496.

2 „În termeni geografici ‘periferia’ poate fi definită formal ca un element într-un spațiu arhetipal în care aceasta este subordonată autorității centrului. În acest arhetip centrul reprezintă reședința autorității, iar periferia așezările geografice aflate la o distanță mare de centru, dar sub controlul teritorial al acestuia”, Stein Rokkan, Derek W. Urwin, *Economy, Territory, Identity*, California, SAGE Publications, 1983, p.2.

minime resurse de apărare a specificității sale împotriva presiunilor din afară. Este adesea un teritoriu ‘cucerit’, ca un fel de colonie, reprezentată prin oficiali (adesea străini și neprietenoși) care nu sunt înțelegători cu dorințele periferiei și care primesc dispoziții de la centrul îndepărtat. Transilvania ca parte a Imperiului Austro-Ungar corespunde acestei prezentări: are o economie slab dezvoltată, depinde în mare măsură de fluctuația pieței imperiale, neavând la îndemână mijloacele necesare de a interveni în acest mecanism. Marginalitatea provinciei se manifestă în domeniile distincte ale vieții sociale: politică, economie, cultură: „periferia va tinde să aibă o cultură marginală, fără instituții proprii unite și distinctive, cultura sa va fi fragmentată și parohială. Neintegrarea sa completă într-un sistem general de comunicare și identitate este dominant de-a lungul teritoriului definit politic, iar abilitatea provinciei de a rezista absorbției rămâne slabă și precară”³.

„Conștiința istorică mi se pare a fi componenta dominantă a spiritului transilvan. Împreună cu ea s-a vorbit nu o dată despre eticism, militantism, predispoziție spre intelectul benedictin, de unde subsumarea esteticului la istoric, etic, cultural etc. Vin acestea din formația culturală, vin ele din straturile țărănești de unde cresc toți scriitorii Transilvaniei care rămân, în fond, toată viața lor niște țărani-cărturari? Nu trebuie neglijată aici nici comunicarea cu Occidentul, refuzul spiritului «balcanic», socotit inferior și păgubitor pentru spirit, refuzul cetățeanului ca formă a oprimării (căci orașul era «străin»), dar identificarea cu tot spațiul românesc, aderarea la o orășenizare superioară, visul unei cetăți-bibliotecă, loc de instruire și afirmare cărturărească. E oare o întâmplare că Ovid Densusianu, fiu al unei vechi familii de învățați ardeleni, face elogiul acestui oraș, focarul de cultură și tehnică, de știință și civilizație? Orașul, să nu uităm, e pentru țăranul român spațiul unde și-a dus copilul la învățătură și, cu tot sentimentul de «dezrădăcinare» (explicabil istoricește), cu literatura sa atât de răspândită la ardeleni, respectul pentru orașul-citadelă a școlii nu slăbește”. (Mircea Zăciu, Ca o imensă scenă Transilvania, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p.23)

Caracteristicile periferiei enunțate de Rokkan și Urwin corespund în mare parte Transilvaniei de la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Publicațiile de limbă română care apar în Ardeal se referă mereu la modalitățile de marginalizare a provinciei, amintind că „prea adesea chiar

maghiarii ardeleni s-au plâns cu drept cuvânt că interesele ardelenesti sunt neglijate, că în privința industriei, comerțului, agriculturii, mijloacelor de comunicație, pentru Ardeal nu se face nici a zecea parte din ceea ce se face pentru Ungaria proprie și nici a suta parte din ceea ce se face pentru Budapesta”⁴.

Cu cât o regiune este mai îndepărtată de ‘centru’ cu atât are posibilități mai mici de acces la mijloacele de dezvoltare ale centrului. Astfel, când ne referim doar la dimensiunea orizontală a periferiei, putem considera periferia în termeni geografici ca un spațiu îndepărtat al unui teritoriu controlat de centru⁵. Din acest punct de vedere, marginalitatea este percepută în egală măsură atât de elitele maghiare, cât și de cele românești, cele din urmă având în plus și o serie de frustrări care decurg din statutul lor de minoritate. De aceea, orice argument folosit de maghiari pentru a descrie starea precară a Transilvaniei este preluat de români pentru a-și legitima plângerile și pentru a construi o strategie de propagandă națională. Una dintre metodele acestei propagande face apel la ‘mărturia’ părții adverse, pentru a da greutate și importanță subiectului. Spre exemplu articolul „Ardealul”, apărut în publicația de limbă maghiară *Kolozsvár*, care descrie cât de marginalizată a devenit Transilvania după *Ausgleich*, a fost preluat la începutul anului 1893 în întregime sau fragmentar de mai toate periodicele de limbă română: „suntem rămași afară din cultură, pentru că marea parte a Ardealului și astăzi cade afară din căile civilizațiunii. Suntem rămași în privința economică pentru că pământul nostru e cu mult mai sărac, ca natura să poată suplini lipsele ce provin din necultivare. Avem comori și nu le putem afla, iar dacă ici-colea le mai aflăm și noi am dori să le prefacem în valoare: mii de greutate se pun în calea întreprinzătorului. (...) Ardealul în urma uniunii (acordul de creare a dublei monarhii din 1867 – n.a.) a fost scos cu forța din cursul dezvoltării sale istorice și s-a contopit cu viața țării nouă (Ungaria). Dar neprețuita binecuvântare de care ne-am împărtășit prin actul uniunii n-a putut-o apăra, ca neajunsurile produse prin ruperea cu dezvoltarea istorică să nu-i fie stricătoare”⁶.

Elitele maghiare din Transilvania observă o oarecare marginalizare, după alipirea provinciei la Ungaria, dar nu caută soluții de ‘refacere’ a autonomiei pierdute, cum ar vrea românii ardeleni. Modernizarea în viziunea maghiarilor este strâns legată de statul național ungar, în vreme ce pentru românii trăitori în Ardeal modernizarea înseamnă obținerea autonomiei politice, economice și culturale în cadrul mai larg al Imperiului.

Cele două comunități resimțeau marginalitatea diferit: în vreme ce maghiarii se plâneau de problemele economice apărute, comunitatea românilor ardeleni era marginalizată din toate punctele de vedere. Lipsa mijloacelor materiale, sărăcia în care trăia o mare parte a comunității

3 Stein Rokkan, Derek W. Urwin, *Economy, Territory, Identity*, London, SAGE Publications, 1983, p.2.

4 *Tribuna*, 15/27 ianuarie 1893.

5 Stein Rokkan, Derek W. Urwin, *op.cit.*, p.3.

6 *Tribuna*, 2/14 martie 1896.

românești afecta în mod direct capacitatea de mobilizare politică a acesteia, după cum remarcă economistul Bogdan Băiulescu la sfârșitul secolului al XIX-lea: „o mare parte din locuitorii români nu posedă nici un petec de pământ, și când știm că alt număr considerabil în poporul nostru posedă numai atât de puțin încât nu-și poate acoperi nici trebuințele sale proprii, când cunoaștem cât de primitiv se cultivă și cât de puțin productiv este pământul în multe părți, ne mai putem oare mira că numărul populației noastre descrește văzând cu ochii?”⁷. Această descreștere a comunității românești era pusă cel mai adesea pe seama emigrației pe care elita transilvană încerca să o descurajeze. În articolul „Politica cea mai bună, economia națională”, apărut în *Gazeta Transilvaniei*, Gheorghe Barițiu atrăgea atenția că „în Transilvania nu avem nici un om de prisos, cu singura excepțiune de niște trântori, lenesi și pierde vară, și de acei domnișori care au învățat de la părinții și străbunii lor să trăiască numai din sudoarea altora, iară ei să încalce pe toți”⁸.

Politica de colonizare dusă de Budapesta față de Transilvania accentuează sărăcirea comunității românești și tendința membrilor acesteia spre emigrare prin măsurile administrative adoptate. Publicistul Ioan Costin constată în 1895 că „despărțirile urbariale, proporționarea și în urmă în unele locuri chiar comasarea au fost atâtea ocaziuni bine venite ca poporul să fie scurtat în proprietatea sa. Dacă ne-am pune să adunăm cu scrupulozitate datele, cu deosebire de la despărțirea urbarială, am afla adevărate jafuri, am afla crime, cum s-a răpit fără temere de Dumnezeu și frică de legi proprietatea poporului. Așa s-a purces la despărțirea urbarială cu respectul legii, întocmai cum se face cu legea despre egala îndreptățire a naționalităților”⁹. În 1908, Gheorghe Maior caracteriza noua politică de colonizare agricolă ca având scopul „de a ne sparge rândurile, ca colonizările de odinioară din Banat, care erau menite să ne șteargă de pe fața pământului”¹⁰. Era vorba despre colonizarea cu maghiari pe proprietățile statului, în ținuturile locuite de naționalități, politică inițiată de Kálmán Tisza (prim-ministru în perioada 1875-1890), prin crearea „Fondului pentru colonizări”.

Din punct de vedere economic nu doar comunitatea românească era rămasă în urmă, ci întreaga economie a Transilvaniei, care era dependentă de cea a Ungariei, devenind sursă de materii prime pentru industriile care se dezvoltau la centru. În același timp însă, ardelenii au beneficiat în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea de efectele benefice ale industrializării. Astfel, dacă după 1867 proporția orașenilor cu ocupații de natură industrială

și de comerț era relativ scăzută: între 10-20% (Aiud, Alba Iulia, Sfântu Gheorghe) sau chiar peste 30% (Bistrița, Brașov, Cluj, Sibiu), în mai multe orașe ale Transilvaniei proporția celor care lucrau în industrie sau comerț a crescut în 1910 la 30-40% în Aiud, Alba Iulia, Sfântu Gheorghe, Deva și chiar la peste 40% în Bistrița, Brașov, Cluj, Târgu Mureș, Sibiu¹¹. Această creștere economică este, după cum arată statisticile vremii, corespunzătoare cu nivelul de dezvoltare înregistrat în Ungaria Superioară și ținuturile aflate la vest de Tisa.

Apropierea și conexiunile pe care Ardealul le avea cu centrele industriale din Imperiu au ajutat la dezvoltarea economică a provinciei, în ciuda colonizării interne aplicate programatic de la Budapesta.

„Comerțul dintre membrii de la periferie tinde să fie monopolizat de membrii de la centru. Creditul este monopolizat și el. Când apar posibilități comerciale, bancherii, managerii și antreprenorii tind să fie recrutați din centru. Economia periferică este forțată să se dezvolte în complementaritate cu centrul și devine astfel dependentă de piețele externe. În general, această economie se bazează pe un singur export primar, fie el de produse agricole sau minerale. Mișcarea forței de muncă de la periferie este determinată în mare de forțe exogene periferiei. În mod tipic, există o mare migrație și mobilitate a muncitorilor de la periferie ca răspuns la fluctuațiile de prețuri ale produselor primare exportate. Dependenta economică este susținută de măsuri juridice, politice și militare. Se manifestă o lipsă relativă de servicii, un standard de viață scăzut și un nivel înalt de frustrare, măsurate de indicatori precum alcoolismul, printre membrii grupurilor periferice. Există discriminare națională pe baza limbii, religiei sau a altor forme culturale. Astfel, toate diferențele economice dintre centru și periferie sunt legate cauzal de diferențele lor culturale”. (Michael Hechter, Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1955, Londra, Ed. Routledge&Kegan Paul, 1975, p.33-34)

Transilvania a fost rând pe rând ignorată de Viena, Budapesta, București, dar folosită de toate aceste centre în jocurile politice și de configurare a puterii în Imperiu până la destrămarea sa, și în România după 1918. Putem astfel descrie ‘dimensiunea verticală’ a periferiei fiindcă spațiul despre care vorbim este „determinat de oameni, mai mult decât prin teritoriu

7 Bogdan Băiulescu, *Despre necesitatea promovării și protecționării meseriilor între români*, Sibiu, 1884, p.15.

8 *Gazeta Transilvaniei*, 19 februarie/2 martie 1897.

9 Ioan Costin, „Clădiri pe moșiile extravilane”, în *Adaos la Foaia Poporului*, III, 1895, nr. 33.

10 G. Maior, citat de Gheorghe Zane, *Studii*, București, Edit. Eminescu, 1980, p.309.

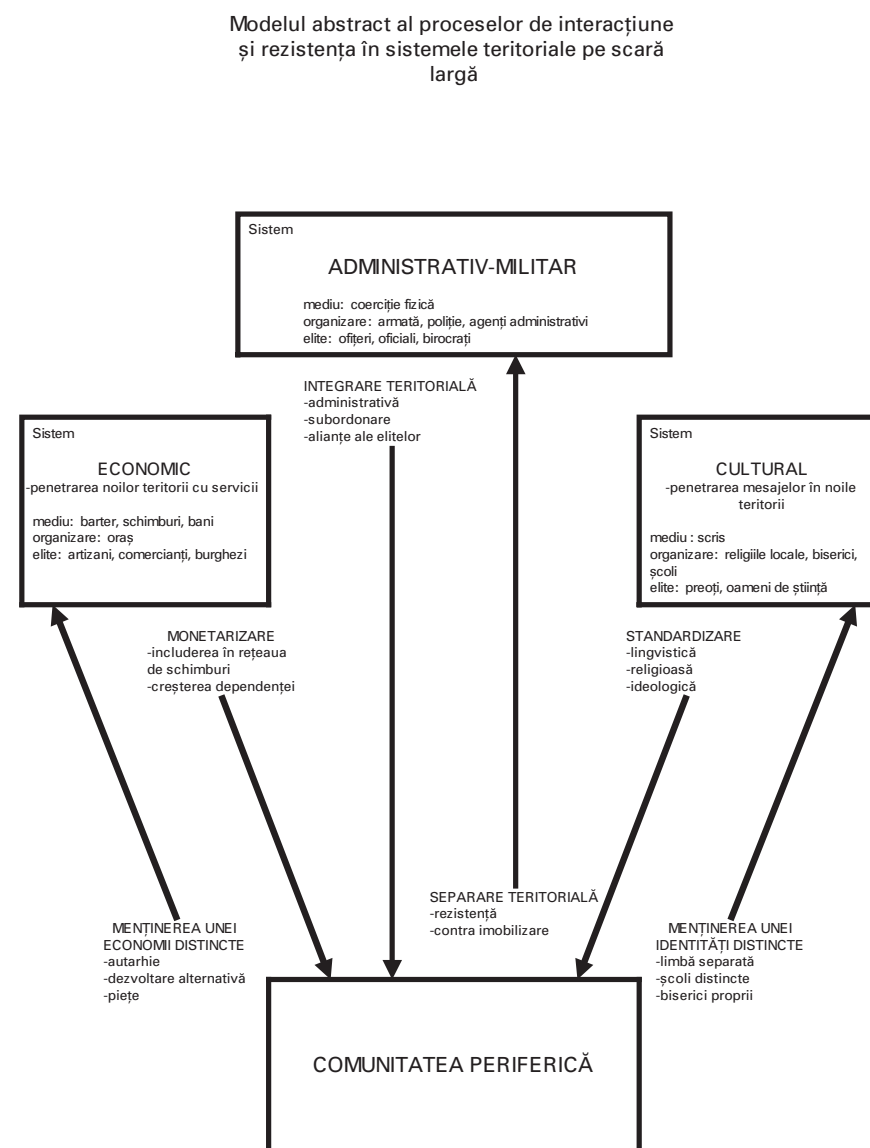
11 Mihály Mózes, „Evoluție urbană și schimbare a modului de viață”, în *Transilvania văzută în publicistica istorică maghiară. Momente din istoria Transilvaniei în revista História*, Miercurea Ciuc, Pro-Print, 1999, p.227.

și distanță”¹². Pe orizontală marginalitatea unei zone este dată de distanța față de centru, iar pe verticală periferialitatea este dată de interacțiunea dintre centru – compus dintr-un ansamblu de instituții cu rol de decizie – și periferie – proiectată în acest sistem de interacțiune, care este alcătuită dintr-un alt set de participanți care au o influență foarte redusă asupra grupului central și asupra luării deciziilor¹³. Stein Rokkan și Derek W. Urwin consideră că ambele tipuri de periferii, orizontale și verticale, pot fi incluse în orice analiză a structurilor centru-periferie. De altfel, într-o lucrare de referință a politologului norvegian: *Dimensions of State Formation and Nation-Building*, Stein Rokkan oferă o tipologie a diverselor relații posibile între centrele teritoriale și periferiile anexe, examinând gradul de ‘specific central’, gradul de ‘integrare a periferiei’, puterea ‘agenților de standardizare’ etc. pentru epoca de formare a statelor naționale din vestul Europei¹⁴. Unul dintre modelele de bază pe care le propun Rokkan și Urwin (fig 2.1) descrie procesele de integrare, dar și de rezistență într-un anumit teritoriu, în relația centru-periferie¹⁵. În acest model conceptele-cheie pentru structurile centrale sunt reprezentate de distanțe, dimensiunea resurselor și canalele de comunicații.

În mod obișnuit centrele controlează volumul tranzacțiilor între deținătorii resurselor de-a lungul unui teritoriu și tind să fie cât mai aproape de sursele bogate ale zonei, având în același timp capacitatea de a domina fluxul comunicațional prin difuzarea acestuia într-o limbă standard și prin controlul diverselor instituții. Prin contrast, periferia își controlează cel mai bine propriile resurse, tinde să se izoleze față de alte regiuni și are contribuții minime la fluxul de comunicații din teritoriu. Adaptând modelul de bază al celor doi politologi pentru a vizualiza rolul și locul Transilvaniei habsburgice de la sfârșitul secolului al XIX-lea obținem o schemă similară, complicată însă de dubla centralitate a monarhiei (fig.2.2).

Această schematizare sugerează că atât geografic, dar mai cu seamă politic și administrativ, monarhia funcționa după modelul păpușilor rusești. Centrul necontestat al Imperiului rămâne Viena, care își controlează

Figura 2.1

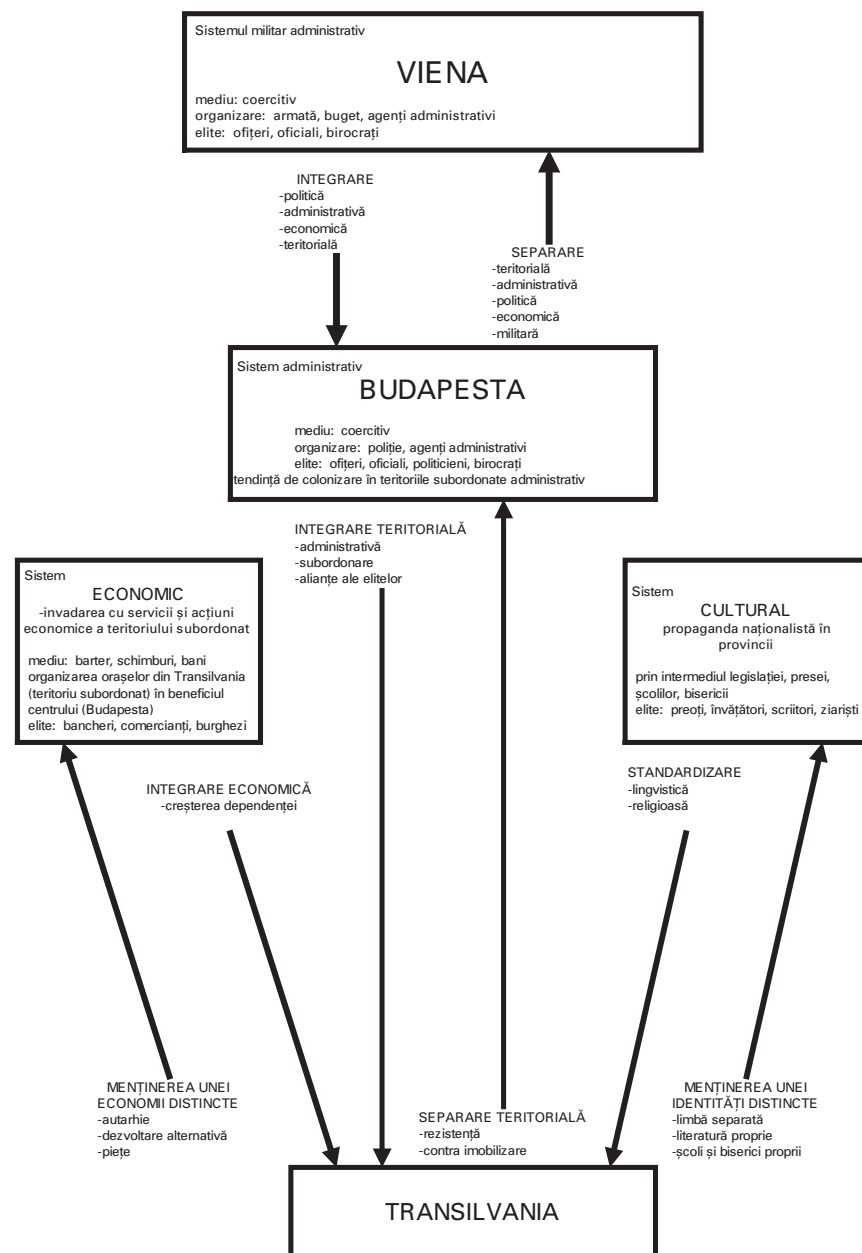
12 S. Rokkan, D. W. Urwin, *op.cit.*, p.3.

13 S. Rokkan și D. W. Urwin descriu astfel alternativa punctului de vedere spațial sub forma periferiei verticale, unde există posibilitatea comparării grupurilor de actori de-a lungul teritoriului studiat și în același timp în centrul și la periferia acestuia.

14 Stein Rokkan, „Dimensions of State Formation and Nation-Building”, în Charles Tilly, *The Formation of National State in Western Europe*, Princeton, NY, 1975, p.562-600.

15 S. Rokkan, D. W. Urwin, *op. cit.*, p.15.

Figura 2.2 Interacțiune și rezistență

teritoriile istorice, fiecare cu propriile centre de greutate, dar și cu periferiile aferente. După compromisul de la 1867, care inaugurează imperiul bicefal, Viena rămâne capitala monarhiei, dar împăratul este nevoit să accepte concurența Budapestei, care de acum încolo va deveni a doua capitală. Totuși afacerile externe, ministerul de război și finanțele comune rămân în subordinea lui Franz Joseph, care de altfel îi și numește pe șefii acestor ministere. Controlul parlamentar va fi asigurat, însă, de așa-numitele Delegații formate din reprezentanții numiți de parlamentele de la Viena și Budapesta. Fiecare delegație cuprinde 60 de membri, dintre care 20 aleși de camerele superioare (Camera Seniorilor din Austria și Camera Magnaților din Ungaria) și 40 desemnați de camerele inferioare. Orice lege trebuia să întrunească majoritatea voturilor fiecărei delegații și să obțină ‘sanctiunea’ împăratului pentru a putea fi pusă în practică¹⁶.

Istoricul A. J. P. Taylor observă că sistemul Delegațiilor, care reprezenta „expresia cea mai înaltă a monarhiei comune”, a rămas doar un model teoretic, pe de o parte pentru că liderii de la Budapesta îl boicotau pe motiv că în acest fel le este încălcată suveranitatea, iar pe de altă parte fiindcă împăratului îi convenea această situație în care delegațiile se rezumau la rolul deliberator, iar Franz Joseph lua hotărârile finale. Astfel, „maghiarii refuzând să coopereze cu restul popoarelor din imperiu, ajutau la restaurarea puterii împăratului”¹⁷.

„Pe hârtie statul era denumit Monarhia Austro-Ungară și uneori i se spunea Austria; cu un nume, deci, la care renunțase printr-un jurământ oficial solemn, dar pe care-l păstra în toate chestiunile de ordin sentimental, ca semn că sentimentele sunt la fel de importante ca și dreptul constituțional și că prescripțiile nu reprezintă de fapt adevăratele lucruri serioase în viață. Era, potrivit constituției sale, un stat liberal, dar era condus în chip clerical. Era condus în chip clerical, dar se trăia în el la modul liberei cugetări. În fața legii, toți cetățenii erau egali, dar desigur nu toți erau cetățeni. Avea un parlament, care se folosea în mod viguros de libertatea sa, dar care era de obicei ținut închis; dar exista de asemenea și un codicil privind stările excepționale, cu al căruia statul se descurca fără parlament, și de fiecare dată când toată lumea începea să se bucure de absolutismul existent, coroana decreta că acum statul trebuie iarăși să se administreze

16 Delegațiile celor două parlamente, de la Viena și de la Budapesta, se întruneau în fiecare an, ținându-și ședințele alternativ în cele două capitale, îndeosebi pentru a vota bugetul ministerelor comune.

17 A. J. P. Taylor, *Monarhia habsburgică 1809-1918, O istorie a Imperiului Austriac și a Austro-Ungariei*, București, All, 2000, p.118.

la modul parlamentar.” (Robert Musil, Omul fără însușiri, vol. I, trad. Mircea Ivănescu, București, Univers, 1995, p.55)

Puterea Vienei și rolul ei de decizie este adus în discuție de George Schöpflin atunci când amintește de una dintre ultimele hotărâri irefutabile ale împăratului, luate se pare împotriva voinței sale: „În 1914, Franz Joseph nu a avut nevoie de vreun acord parlamentar ca să declare războiul. Războiul era parte din ceea ce era rezervat împăratului. Drept pentru care legitimarea era o dificilă mixtură de vechi și nou, iar loialitatea personală a suveranului nu era suficient de dinamică pentru a se opune noilor pretenții radicale de a accede la putere emise în numele poporului-văzut-ca-națiune”¹⁸.

Oficialii ungari s-au opus cât au putut declanșării războiului după 28 iunie 1914 – dată la care a fost asasinat moștenitorul coroanei habsburgilor. Premierul István Tisza (1903-1905 și 1913-1917) considera momentul ca nepotrivit și pretextul ca insuficient¹⁹. Împăratul însuși ura războaiele, „fiindcă știa că le poate pierde”²⁰ și era un pacifist în adevăratul sens al cuvântului, dar se lăsase convins de statul său major și de argumentele generalului Conrad von Hötendorf, prieten al defunctului arhiduce. Pentru el, ca și pentru ministrul de externe imperial, contele Berchtold, acest lucru putea fi prilejul visat de a zdrobi Serbia și de a rezolva definitiv problema în avantajul Austriei. Spiritul războinic care stăpânea guvernul de la Viena, dar și opinia publică vieneză, l-au determinat pe Împărat să ia o hotărâre care va marca definitiv destinul Imperiului.

„Cum a fost posibil ca un prinț, care în 1870 fusese îndeajuns de înțelept ca să nu-și ia revanșa atacând Prusia, să fie atât de curajos pentru a declanșa un război în scopul de a-și răzbuna un nepot pe care îl detesta cordial?” (Jean Béranger, Histoire de L'empire des Habsbourg, Paris, Arthème Fayard, 1990, p.487)

Pierre Renouvin constată că originea comună a crizelor din primul deceniu al secolului XX se găsește în fenomenul creșterii sentimentului național în cea mai mare parte a țărilor europene: „două consecințe ale acestui fapt erau potențial periculoase: mișcările minorităților naționale, în particular cele din Balcani, și sentimentul marilor puteri europene de a fi

amenințate în integritatea lor națională de către vecini – un sentiment deosebit de puternic în Germania – de vreme ce împăratul Wilhelm al II-lea se arăta convins că războiul era inevitabil pentru că Franța îl dorea”²¹.

Războiul nedorit de Franz Joseph izbucnește așadar de la un incident local, la rigoare regional, cvazineprevăzut, cauzat de resentimentele sârbilor față de Austria²². Asasinarea moștenitorului coroanei habsburgilor este una dintre formele subterane de revoltă ale sârbilor din Bosnia-Herțegovina, provincie anexată de Austria în 1908 și revendicată de Serbia. Reformele pe care le plănuia arhiducele Franz Ferdinand erau privite cu îngrijorare de mișcarea pan-slavistă de la Belgrad și cu antipatie de sârbii bosniaci. Prezumtivul moștenitor, cunoscut pentru vederile sale reformiste și liberale, proiecta un trialism în favoarea slavilor de sud, dar pentru naționaliștii sârbi acest plan risca să ducă la o ‘Iugoslavie’ de care ar fi profitat Habsburgii²³.

Bosnia-Herțegovina, zonă periferică pitorească în care extravagantele istoriei au degenerat în drame încă neepuizate, era înainte de primul război mondial „singura expresie teritorială a monarhiei comune, ultima relicvă a marii Monarhii habsburgice care domnise odată într-un imperiu unit”²⁴, fiind dependentă de ministerul de finanțe comun al imperiului bicefal.

Exponente ale imperiului muribund, cele două provincii au beneficiat de toate avantajele stăpânirii habsburgice: clădiri publice impozante, barăci model pentru armata de ocupație, bănci, hoteluri, cafenele, surse de aprovizionare cu apă pentru centrele administrative și ofițeri scăpați de sub grija imperiului. Dincolo de aceste avantaje însă, populația Bosniei-Herțegovina trăia în mizerie, neluminată de cultura centrului [avea foarte puține școli și după unele aprecieri peste 80% dintre locuitori erau analfabeți²⁵]. În fapt, Bosnia-Herțegovina a fost tratată de guvernul de la Viena ca un Reichsland, încă înainte de anexarea ei propriu-zisă²⁶. Centrul imperial a exercitat asupra acestei periferii o acțiune modernizatoare prin coerciție, în vreme ce teritoriul marginal al monarhiei a răspuns prin încercări de rezistență și în cele din urmă prin gestul radical al naționaliștilor sârbi care prin răscoală a declanșat primul război mondial.

21 Pierre Renouvin, *La Première Guerre Mondiale*, Paris, Presses Universitaires de France, 1965, ediția a 9-a, 1998, p.10.

22 George Schöpflin, *Europa centrală: o modernitate eșuată*, Provincia, anul II, nr. 4, aprilie 2001.

23 Jean-Louis Dufour, *Crizele Internaționale. De la Beijing (1900) la Kosovo (1999)*, trad. Șerban Dragomirescu, București, Corint, 2002, p.71.

24 Jean Béranger, *op. cit.*, p.489.

25 A. J. Taylor, *op. cit.*, p.133.

26 *Ibidem*, p.134. A. J. Taylor susține de asemenea că administratorii trimiși de Habsburgi au blocat orice încercare de a stabili un sistem de învățământ sau de auto-guvernare și că ministrul de finanțe comun al Austro-Ungariei (Kallay) ar fi interzis vreme de peste 20 de ani circulația *Istoriei Serbiei*, pe care el însuși o scrisese.

18 George Schöpflin, „Europa centrală: o modernitate eșuată”, în *Provincia*, anul II, nr. 4, aprilie 2001.

19 Paul Lendvai, *Ungurii. Timp de un mileniu învingători și înfrânți*, trad. Maria și Ioan Nastasia, București, Humanitas, 2001, p. 368.

20 Paul Morand, *Doamna Albă a Habsburgilor*, trad. Nadia Farcaș, București, Compania, 2001, p.174.

Sistemul tip matrioșă al imperiului a continuat să funcționeze până în 1918, în ciuda opoziției elitei politice maghiare, concentrată asupra construirii statului maghiar național. Existau o serie de pârghii prin care Viena își menținea supremația asupra Budapestei, care la rândul ei încearca să-și extindă controlul dincolo de teritoriul său istoric. Potrivit concepției dualiste, statul era considerat unitar în privința reprezentanței diplomatice, armatei comune și prin politica vamală și financiară comună. Prin aceste instituții Viena își exercita potențialul integrator. În opoziție, Budapesta își consolida structuri proprii administrative și chiar militare cu intenția de a submina unitatea statală a imperiului. Schema 2.2 plasează Transilvania în dependență directă de Budapesta, fiindcă *Ausgleich*-ul a însemnat pierderea autonomiei politico-instituționale a provinciei și includerea ei în Transleithania, partea ungară a monarhiei dualiste.

Transilvania fusese și până la 1867 periferia Imperiului Habsburgic, iar în cursul istoriei a fost margine oscilantă a otomanilor și habsburgilor, având, însă, mereu instituții politice și administrative proprii, precum și diverse grade de autonomie. *Ausgleich*-ul a curmat această tradiție, pe care o revendică nostalgic și astăzi mulți transilvăneni. Ideea de autonomie glisează în discursurile elitelor maghiare și românești în funcție de condiția de minoritate, respectiv majoritate a acestora. Dacă la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea românii ardeleni erau cei care militau pentru autonomie, un secol mai târziu maghiarii transilvani sunt cei care proiectează și argumentează autonomii: personale, culturale și chiar teritoriale. Și atunci, și acum sunt aduse în discuție modele funcționale din lumea occidentală. Federalizarea sau confederalizarea unui spațiu chiar mai larg decât cel al monarhiei dunărene a fost, și este și astăzi, o soluție propusă atât de teoreticieni, cât și de politicieni pentru Uniunea Europeană.

Federalizarea Imperiului Austro-Ungar era în viziunea românilor ardeleni, dar și în proiectele unor austrieci sau maghiari, nu doar o modalitate de a pune pe baze mai eficiente structura administrativă a monarhiei, ci și o cale pentru rezolvarea 'chestiunilor naționale' tot mai presante în perioada care a urmat revoluțiilor de la 1848.

Monarhia dunăreană a habsburgilor ar fi putut deveni ea însăși o mare federație, după cum credeau Ion Maiorescu, Nicolae Bălcescu, liderul revoluționarilor cehi Frantisek Palacky, pastorul sas Stephan Ludwig Roth sau Lajos Mocsáry, șeful partidului independentist (marginalizat spre sfârșitul secolului al XIX-lea de propriul partid din cauza viziunii sale prea liberale), care sub influența lui Lajos Kossuth susținea că unirea popoarelor într-o confederație ar fi fost cea mai potrivită cale de emancipare a națiunii maghiare și a celorlalte națiuni aflate sub dominația habsburgică. Pe aceeași poziție se afla și moștenitorul tronului de la Viena, Franz Ferdinand, care, realizând probabil imposibilitatea punerii în practică a acestui proiect, îi făcea în 1913 mărturisiri destul de pesimiste prietenului său, generalul Margutti: „Trăiesc și voi muri pentru federalism, este unica mântuire a monarhiei, dacă mai poate s-o mântuie ceva. Dualismul este în zilele noastre

un regim cu totul învechit, el intră în categoria absurdităților, anomaliilor”²⁷. Federalismul nu a fost, însă, nicicând o soluție acceptabilă pentru elita politică de la Budapesta. Strategia sa integratoare viza la sfârșitul secolului al XIX-lea doar constituirea statului național din care făcea parte și Transilvania – ca ‘teritoriu istoric al Ungariei’.

Abia după Tratatul de la Trianon, prin care un sfert din populația maghiară a Ungariei habsburgice a fost atribuită României, maghiarii au lansat așa-numita doctrină transilvanistă, revendicând autonomia principalului. De atunci nu au lipsit ocaziile în care liderii ungarilor din Ardeal să evoce nostalgia imperiului și necesitatea autonomiei. În 2005, reprezentantul aripii moderate a Uniunii Democratice a Maghiarilor din România (UDMR) amintea comunității sale cu ocazia comemorării Revoluției din 1848 că „Azi maghiarii doresc același lucru ca acum 150 de ani: libertate, egalitate, fraternitate. Dar și autonomie, și o vom obține”²⁸. Fără să explice soluțiile prin care comunitatea ungară din România ar putea deveni autonomă, Béla Markó, președintele UDMR, le cerea maghiarilor să rămână uniți argumentând că „numai împreună putem parcurge drumul propus. Politica ne poate opune unii altora, politicienii ne pot învrăjbi cu ocazia vreunui referendum sau ne pot ține departe unii de alții, ne pot ține la distanță maghiari de maghiari, așa cum în baza unor legi ne-a putut despărți fierăstrăul Trianonului. Dar suntem, totuși, o națiune. Ne confruntăm, adesea, cu probleme, griji și nevoi diverse, și aici, în Transilvania, și în Ungaria, și aiurea, dar totuși suntem una și aceeași națiune”²⁹. Discursul maghiarilor din Transilvania secolului XXI repetă dilemele și dorințele românilor ardeleni din secolul al XIX-lea. În 2006, liderul UDMR a devenit și mai răspicat în exprimarea nemulțumirilor, deși formațiunea sa se afla la guvernare pentru a doua oară de la căderea regimului comunist: „de multe drepturi au fost privați maghiarii din Transilvania în secolul al XX-lea, multe drepturi avem de redobândit noi, acum, în secolul al XXI-lea. Ceea ce înaintașii noștri au pierdut, trebuie să recâștigăm noi, acum. Iar ceea ce străbunii noștri ne-au lăsat moștenire, trebuie să păstrăm”. Pentru Uniunea Democrată a Maghiarilor din România necesitatea luptei comune pare aproape la fel de stringentă ca și pentru Partidul Național Român înainte de 1918, deși lucrurile sunt mult schimbate, după cum recunoaște chiar Béla Markó: „nu există adevăr mai important decât unitatea maghiarilor, nici un

27 Congresul de la Berlin din 1878 trece Bosnia-Herțegovina sub administrare austro-ungară, deși teritoriul rămâne sub suzeranitatea Imperiului Otoman. Vreme de 30 de ani Austria a administrat Bosnia fără să o anexeze. În 1908 însă, în cinstea jubileului împăratului, ministrul de externe, contele Aehrenthal, a hotărât brusc și unilateral anexarea propriu-zisă, incitând în acest fel conflictul latent cu Serbia și puternica sa protecoare, Rusia, și provocând o criză internațională.

28 Din discursul ținut la Târgu Mureș de Béla Markó, președintele UDMR, la 15 martie 2005, fluxul Agenției Mediafax, 15 martie 2005.

29 *Ibidem*.

interes, nici o nemulțumire, nici o supărare, nici o nerăbdare nu împunem pe nimeni să spargă această unitate. Ceea ce am obținut până în prezent, am obținut împreună! Mai avem mult de redobândit, e drept, dar totuși am recucerit deja o parte a moștenirii strămoșilor. Pe ogoarele noastre noi arăm, noi semănăm, noi secerăm, din nou. Problema este de-acum dacă ne ajunge cât secerăm, dacă putem trăi din cât culegem. Nu putem, și avem datoria să schimbăm lucrurile, să facem ca pământul nu doar să ne aparțină, dar să și ne țină! În pădurile noastre cântă din nou pasărea noastră, am redobândit peste trei sute de mii de hectare de păduri în județele secuiești. Dar degeaba e a noastră pasărea aceea, fiindcă tot pasărea omului sărac este. Avem datoria să schimbăm și aceste stări. Trebuie să asigurăm un trai demn pensionarilor, tinerilor aflați la început de carieră, tuturor oamenilor. Am redobândit multe școli și clădiri, dar mai avem multe de reprimut. Funcționarii de la ghișee știu din nou ungurește, iar pe cei care nu cunosc limba maghiară, trebuie să-i punem să învețe. Și polițistul, și poștașul, toți cei care mănâncă pâinea noastră. Fiindcă de-acum așa trebuie să vedem lucrurile: cel care este funcționar aici, în Ținutul Secuiesc, mănâncă pâinea noastră. La urma urmei își ia salariul din impozitul nostru, al secuilor, nu din alte surse. Apoi atunci să poftescă să vorbească și în limba maghiară, iar dacă nu știe, și e funcționar, să învețe”³⁰.

Pentru liderii comunității maghiare din Transilvania, integrarea în Uniunea Europeană ar putea rezolva problemele minoritare care au zdruncinat sute de ani această provincie în care marginalizarea a fost mereu o politică a centrelor, care și-au anexat-o vreme de secole: „Eu am încredere în dănuirea maghiarilor din Bazinul Carpatic – declară Béla Markó la 15 martie 2006 –, și nutresc convingerea că noi trebuie să intrăm cât mai repede în Uniunea Europeană, pentru că atunci vom fi din nou cu adevărat împreună cu Ungaria. Mulți nu știu, de pildă, că în Uniunea Europeană primarii sau consilierii locali vor fi aleși nu numai prin votul celor care au cetățenia țării, ci prin votul tuturor care trăiesc aievea în acea comună, acel oraș, acel județ. Eu cred că în Uniunea Europeană viața noastră se va schimba foarte mult. Dar asta, firește, nu ajunge. Mai avem multe deziderate de realizat. Trebuie să dobândim dreptul ca în treburile noastre să putem decide noi înșine. Fie că e vorba de școală, sau de ce se va întâmpla cu satele, orașele, pământurile, pădurile noastre. Avem nevoie de autonomie! (...) Pentru autonomie trebuie să muncim, să luptăm, ea trebuie construită cărămidă cu cărămidă. Avem forța, avem cunoștințele, avem mijloacele politice necesare pentru aceasta! Noi nu mai putem fi ignorați, azi, în România, fără noi nu ar exista majoritate guvernamentală, nu ar exista stabilitate”³¹. Liderii majorității de la București au respins, însă, mereu, autonomia revendicată de maghiari, chiar și în formele ei cele mai

inofensive, cum e cea culturală, argumentând că lucrurile se vor rezolva pentru toată lumea odată cu aderarea României la Uniunea Europeană: „vom trăi cu toții într-o Europă unită și vom fi cetățeni europeni. Indiferent de etnie. Români, unguri, francezi, italieni sau bulgari, vom face parte cu toții din același spațiu al libertății, clădit pe valorile noastre comune, un spațiu al toleranței, al diversității și al respectului reciproc”³².

Uniunea Europeană devine astfel spațiul utopic al rezolvării tuturor problemelor transilvane, pretext pentru majoritatea politică de a nu merge mai departe cu soluțiile pentru comunitatea maghiară și motiv pentru cei din urmă să amâne revendicările autonomiste. Și pentru unii, și pentru ceilalți va conta dezbaterea europeană despre regionalism, subsidiaritate și oportunitatea transformării UE într-o federație de state.

Modernizare și periferie. Uniunea Europeană și Europa de Sud-Est

Nu întâmplător, poate, primul care s-a gândit la o uniune europeană, imediat după 1918, ca la o sarcină politică de actualitate a fost contele austriac Coudenhove Kalergi, care a luat ca model constituția federală a Statelor Unite ale Americii. În perioada interbelică, însă, cursul istoriei a favorizat prea mult recrudescența naționalismului, iar Kalergi împreună cu puținii adepți ai Statelor Unite ale Europei au rămas, după cum notează Altiero Spinelli³³, „profeți neascultați într-o lume în care erau reluate pregătirile pentru o nouă ciocnire armată între națiuni. Sămânța nu fusese totuși aruncată în zadar”³⁴, fiindcă la începutul secolului XXI liderii statelor occidentale sunt tot mai interesați de proiectul federal al Uniunii Europene. Reținerile de această dată vin mai degrabă din partea statelor mici și a noilor membri din zona centrală și sud-estică a continentului, care nu se pot detașa de traumele istorice mai vechi. Oamenii de stat din această parte a Europei au fost adesea preocupați în perioada discuțiilor privitoare la extinderea către est a Uniunii Europene de viitorul identităților naționale, argumentând, cum face și premierul sloven în 2002, că „subiectul conservării identității are o importanță deosebită pentru țările care vor să facă parte din Uniunea Europeană, multe dintre ele fiind capabile să realizeze pe deplin identitatea lor națională abia după colapsul lumii bipolare la începutul anilor 1990. Statele candidate mai mici se tem că intrând în UE ele ar putea fi expuse unui proces incontrollabil de pierdere a identității lor naționale”³⁵.

32 Călin Popescu Tăriceanu, fluxul Agenției Mediafax, 15 martie 2005.

33 Constantin Graur, *Cu privire la Franz Ferdinand*, București, Adevărul, 1935, p.233.

34 Altiero Spinelli (1907-1986) este coautor al Manifestului de la Ventotene, unul dintre textele cele mai coerente și ferme asupra organizării federale europene.

35 Altiero Spinelli, „Europenismul”, în *Secolul 20* (Europele din Europa), 10-12, 1999, 1-3, 2000, p.286.

30 Discursul ținut de președintele UDMR la Târgu Secuiesc, la 15 martie 2006, www.udmr.ro.

31 *Ibidem*.

Și politicienii de la București, Budapesta sau Sofia și-au exprimat nu de puține ori spaimile în discursuri despre ‘integrare demnă’ (Ion Iliescu, președintele României, și Adrian Năstase, primul ministru în 2000 și 2001), despre suveranitatea națională sau despre capacitatea Ungariei de a avea o viteză de dezvoltare mai mare decât cea a Uniunii Europene (premierul ungar Ludovic Orban în 2000 și 2005). Așa-numita ‘integrare demnă’ dorită de liderii post-comuniști ai României la începutul secolului XXI se adaugă la o sumă de alte probleme, unele ținând de dileme rezolvate cu întârziere, altele de mentalitatea politicienilor de la București, și nu puține de modernizarea întârziată care afectează structurile administrative, economice și politice.

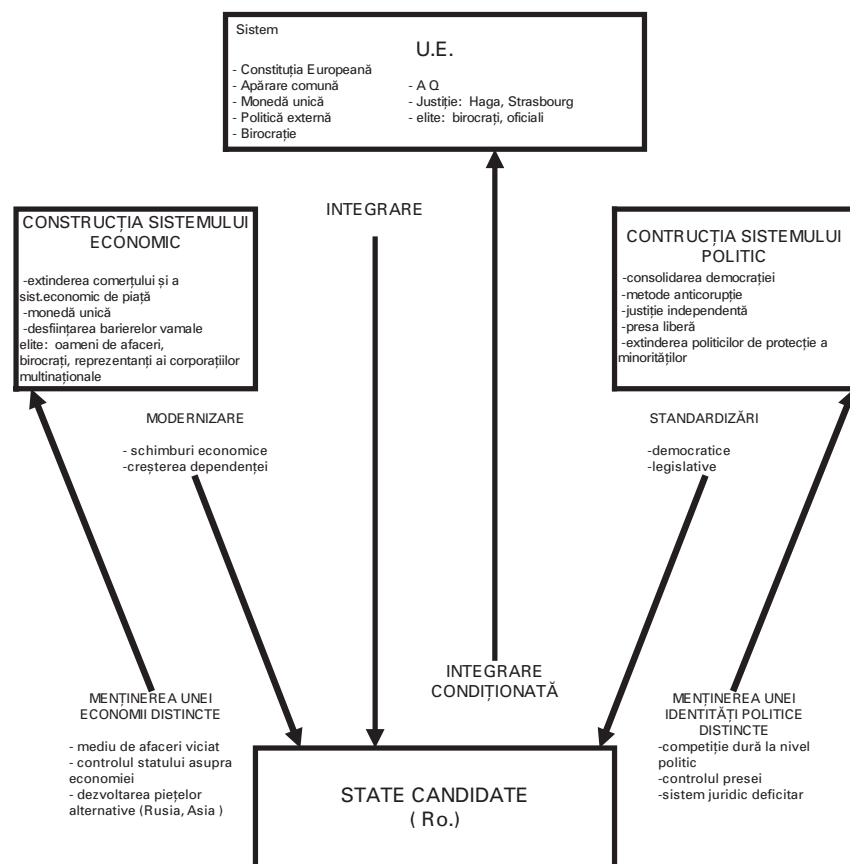
„Astăzi este foarte răspândită opinia că Europa Centrală și de Est, sau mai exact întreg teritoriu de la est de Rin, dintre Franța și Rusia deci, se caracterizează în materie de cultură politică printr-un fel de înapoiere originară. Se invocă specificul arierat, antidemocratic al raporturilor sociale din aceste teritorii, duritatea metodelor politice, caracterul îngust, meschin și violent al naționalismului; se spune că în acest teritoriu puterea politică se află în mâinile marilor latifundieri aristocrați, ale capitaliștilor monopoliști și ale clicilor militare, de care aceste țări nu se pot debarasa pe cont propriu; se afirmă că acest teritoriu este o pepinieră a tot felul de filosofii politice confuze și mincinoase. Toate acestea par a sugera probabilitatea că popoarele și țările din acest teritoriu sunt structural incapabile de o dezvoltare democratică de tip vest-european. Această prezentare pornește de la anumite fapte reale, dar concluzia sa finală induce într-o gravă eroare. Este însă eminamente aptă de a justifica acest gest de lehamite cu care să te eschivezi de obositoare și incomodele probleme ale consolidării acestui teritoriu și de a motiva cele mai contradictorii propuneri de soluționare caracterizate printr-o singură trăsătură comună: faptul că sunt deopotrivă superficiale și periculoase”. (István Bibó, „Mizeria micilor state est-europene”, în István Bibó, Jenő Szűcs, Între Occident și Răsărit, trad. Gheorghe Popovici, București, Kriterion, 1999, p.45)

Politicile încălcate cu tente naționalist-extremiste, temerile nejustificate ale oamenilor de stat din sud-estul Europei, democrația târzie din această regiune îl determină pe istoricul George Schöpflin să vorbească despre modernizarea incompletă a țărilor sud-est europene, una dintre consecințele acestei modernizări amânate fiind și „dependența față de ceea ce este văzut ca puternicul Vest”. Această percepție „este exacerbată de necazul statelor

mici de a fi mai puțin capabile să condenseze putere culturală, datorită mărimii lor, și de a fi caracterizate de niveluri mult mai înalte de insecuritate culturală – teama de a fi incapabile să își reproducă propria cultură - decât comunitățile culturale numeroase”³⁶. Aflate în afara granițelor Uniunii Europene sau la marginea Uniunii, fostele colonii sovietice din centrul și estul continentului respectă în mare modelul ‘centru-periferie’ atât pe orizontală, ținând cont de distanța geografică față de ‘centru’ – reprezentat de comunitatea statelor dezvoltate ale continentului -, cât și pe verticală date fiind condițiile pe care țările foste comuniste trebuie să le îndeplinească pentru a face parte cu adevărat din familia europeană. Configurația modelului conceput de Urwin și Rokkan poate fi adaptată și în aceste condiții, schimbându-se, însă, substanțial, pe dimensiunea sa verticală:

36 Jarnez Drnovsek, „Identitățile naționale au nevoie să fie adaptate și să supraviețuiască”, în *International Herald Tribune*, 1 octombrie 2002.

Figura 2.3

Principala diferență între modelul inițial propus de Urwin și Rokkan și adaptarea noastră – în contextul Uniunii Europene – este direcția integratoare care de data aceasta se modifică. ‘Periferia’ este cea care vrea să fie integrată, iar ‘centrul’ pune condiții politice și economice pentru ca Uniunea Europeană nu tinde să devină un imperiu în sensul propriu al cuvântului.

„termenul de imperiu a fost de regulă folosit pentru a desemna un sistem politic ce cuprinde teritorii întinse, cu o centralizare relativ înaltă, al cărui centru, întruchipat deopotrivă în persoana

împăratului și în instituțiile politice centrale, a constituit o entitate autonomă. În plus, deși imperiile se bazau de regulă pe legitimarea tradițională, au avut adesea o orientare politică și culturală mai largă, virtual universalistă, dincolo de orientarea oricăreia dintre părțile sale componente”. (Sahmuel N. Eisenstadt, „Empires”, în International Encyclopedia of the Social Sciences, V, New York, Macmillan and Free Press, 1968, p.41)

Conform schiței pe care am propus-o (fig. 2.3), Uniunea Europeană este interesată să integreze zonele periferice ale continentului doar în măsura în care acestea reușesc să se adapteze la valorile și modelele democratice politice și economice propuse de UE. Răspunsul statelor candidate este destul de timid, țările periferice păstrând identități proprii, chiar originale, atât în ceea ce privește sistemul democratic, cât mai cu seamă în privința celui economic, domeniu în care diferențele dintre statele membre ale UE și candidații la aderare sunt foarte mari, în primul rând din cauza reflexelor etatiste ale celor din urmă, dar și a situații și situației lor periferice pe tot parcursul istoriei.

O explicație în privința diferențelor sistemelor democratice este dată de ‘teoriile modernizării’³⁷, care argumentează că dezvoltarea economică (măsurată prin produsul intern brut, urbanizare și industrializare etc.) ar putea conduce la transformarea societății; această ‘nouă’ societate ar putea astfel produce schimbări politice care să ducă la democrație sau la consolidarea acesteia. Dacă țările sunt mai puțin dezvoltate și nu sunt capabile să urmeze procesul modernizării, motivele trebuie căutate în problemele economice interne.

O alternativă la această ipoteză este furnizată de teoriile sistemului mondial global ‘the world-system theories’, care s-au dezvoltat la începutul anilor 1970 în jurul concepției lui Immanuel Wallerstein³⁸. Teoriile de acest tip pornesc de la analiza capitalismului făcută de Marx și susțin că poziția unei țări în sistemul internațional al diviziunii muncii este esențială pentru înțelegerea dezvoltării sale sociale și politice. În conformitate cu această abordare a fost dezvoltat sistemul mondial în care localizarea centrului bogat și dominant sau a periferiei subordonate și sărace reprezintă un factor determinant pentru dezvoltarea democrației. Dacă o țară nu este capabilă să devină democratică, cauzele vor fi atât de ordin intern cât și extern, conform teoriei sistemului mondial.

37 George Schöpflin, „Europa de sud-est: definirea conceptului”, în *Provincia*, anul II, nr. 8-9, august-septembrie 2001.

38 Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society*, Glencoe, Illinois, Free Press, 1958; Seymour Martin Lipset, „Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy”, în *American Political Science Review*, vol.53, 1959, p.69-105.

Ipotezele modernizării sugerează deci că există o relație nemijlocită între dezvoltare și democrație. Acționând însă ambele pârghii și forțând, după metoda ‘bățul și morcovul’, statele candidate să-și consolideze atât economia, cât și sistemul democratic, Uniunea Europeană încearcă să integreze regiunea marginală a continentului, regiune în care modernitatea este mai degrabă întârziată decât incompletă. Integrarea este benefică pentru toate părțile: semiperiferia estică a continentului devine stabilă politic și economic și în acest fel unda de șoc de la margine poate fi nu doar atenuată, ci chiar absorbită prin politici de administrare a conflictelor și crizelor de orice fel.

Din punct de vedere istoric, procesul construcției națiunii în această zonă a fost lent și neregulat și în nici unul dintre statele Europei de Sud-Est, în care George W. Hoffman include Albania, Bulgaria, România, Ungaria și țările din fosta Iugoslavie³⁹, nu poate fi vorba despre o continuitate în organizarea statală. Schimbările care au avut loc în aceste țări, ritmul acestor schimbări, dar și decalajul față de statele occidentale ar putea fi explicate urmărind succesiunea evenimentelor după cum urmează: relațiile centru-periferie în perioada construcției-naționale; creșterea centrelor și impactul acestora asupra periferiei în timpul luptei pentru libertate națională în secolul al XIX-lea, ceea ce a influențat în mare măsură problemele veacului XX; și cu bătaie lungă relațiile centru-periferie în perioada socialistă. Schimbările în perioada de după cel de-al doilea război mondial în toate națiunile din sud-estul Europei, datorate relațiilor sociale și politice care au influențat industrializarea, urbanizarea și într-o mare măsură transformarea maselor, au afectat din nou drastic relațiile dintre centru și periferie⁴⁰.

În condițiile secolului XXI, semnificația distanțelor scade, iar mondializarea devine un proces de redefinire a relațiilor dintre centru și periferie. Regiuni, țări, chiar zone întregi tind să fie excluse din această nouă împărțire a cărților. De pildă participarea Europei de Est la fluxurile internaționale a scăzut și mai mult după 1990 (2,9% în 1994), eforturile consimțite pentru a trece la economia de piață fiind departe de a declanșa spirala virtuoasă care asociază creșterea cu modernizarea⁴¹.

Pe termen lung însă, această spirală ar putea funcționa, ținând cont de impulsurile integratoare care vin dinspre Uniunea Europeană (sub formă de fonduri condiționate de reforme economice și instituționale), de granița în mișcare a UE care se deplasează spre est, dar și de tendințele federaliste ale Uniunii care tind să pună sub control statul național glorificat încă de liderii statelor sud-est europene, cu nostalgii și temeri istorice. „Respingerea

federalismului ar însemna întoarcerea la naționalismul respingător”, spunea fostul președinte al Comisiei Europene, Jacques Delors⁴². Dar soluția este încă analizată, discutată și disputată. Cancelarul german Gerhard Schröder a făcut o propunere concretă de federalizare a Uniunii Europene în 2002 prin care Comisia Europeană ar urma să se transforme în guvernul UE, Parlamentul UE ar deveni suveran inclusiv în chestiunile bugetare, iar Consiliul de Miniștri ar fi a doua cameră a Parlamentului European⁴³. Modelul german a fost susținut imediat după lansarea făcută de cancelarul german în fața partidului său, SPD, de Slovacia, Austria și Belgia, în timp ce Franța, Danemarca, Finlanda, Luxemburg par dispuse să sprijine mai degrabă modelul ‘Europei națiunilor’⁴⁴. Nici România nu este foarte încântată de transformarea Uniunii Europene într-o federație, după cum sugera în 2001 primul ministru Adrian Năstase: “deocamdată o schimbare radicală a structurii UE poate provoca respingere în anumite state, așa încât trebuie căutată o formulă intermediară bazată pe respectarea identităților, a solidarității dintre toți cetățenii UE și a legăturii transnaționale, eliberată de orice prejudecii istorice”⁴⁵. Cu toate acestea, există o abordare românească privind federalizarea ‘structurată’ a Uniunii Europene⁴⁶ care urmărește: depășirea conceptualizării în termenii statului național, asumarea unor standarde ale UE cu o dimensiune constituțională, definirea unor politici flexibile în raporturile economice cu Uniunea, lăsarea deschisă a șanselor României de a se integra în UE în ciuda slăbelor ei performanțe economice și sociale și a distanței care o separă astăzi de civilizația Uniunii, activarea politicii externe prin realizarea unor alianțe cu actorii politici din UE interesați într-o Europă federală structurată⁴⁷. Autorii acestui „Concept românesc al Europei federale”, Adrian Severin (fost ministru de externe și președinte al Adunării parlamentare a OSCE) și analistul politic Gabriel Andreescu sunt de părere în final că cel puțin pentru „primul orizont de timp statele să aibă siguranța (confortul) recunoașterii identității și intereselor firești”⁴⁸. Această formulă de încheiere este și una de apărare într-un stat în care orice dezbatere legată de regionalism sau federalism naște reacții disproporționate din partea puterii. O mostră a acestor reacții în lanț a apărut în 2001, după ce grupul de intelectuali adunați în jurul revistei

42 Robert Boyer, „Cuvintele și realitățile”, în Serge Cordellier, *Mondializarea dincolo de mituri*, București, Editura Trei, 2001, p.26.

43 Brent Nelsen, Alexander Stubb, *The European Union*, Boulder, Lynne Rienner Publishers, 1994, p.51.

44 *Le Monde*, 8 mai 2001.

45 Grete Tartler, „Viitorul Europei”, în *Secolul 21, Globalizare și Identitate*, nr. 7–9, 2001, p.131.

46 Adrian Năstase, „The Future of Europe – A Romanian Vision”, Colocviul IRRI, Bruxelles, 26 iunie 2001.

47 Gabriel Andreescu, Adrian Severin, „Un concept românesc al Europei Federale”, în *Studii Internaționale*, nr.6, 2001, p.3-40.

48 George W. Hoffman, *op. cit.*, p.40.

39 Immanuel Wallerstein, *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, volume I, New York, Academic Press, 1974.

40 George W. Hoffman, „Variations in Centre-Periphery Relations in Southeast Europe”, în Jean Gottman, *Centre and Periphery*, London, Sage Publications, 1980, p.111-135.

41 *Ibidem*, p.112.

Provincia lansa un memorandum privind regionalizarea României pe baza documentelor Uniunii Europene⁴⁹. Premierul Adrian Năstase a fost primul care i-a amenințat pe cei care au venit cu propunerea că „o nouă încercare de intrare în zona acțiunii va fi judecată cu legea și, dacă va fi cazul, vor interveni și instituții ale statului”⁵⁰. Europeanismul și judecata democratică a

49 Mai mulți intelectuali români și maghiari din Transilvania au adresat (8 decembrie 2001) Parlamentului și conducerilor principalelor partide politice un document intitulat „Memorandum către Parlament pentru construcția regională a României” în zece puncte: 1. Propunerile de față au în vedere dezvoltarea armonioasă a României, ținând cont de identitatea istorică, economică și social-culturală a regiunilor ei. În accepțiunea noastră, proiectul construcției regionale a României nu are nimic în comun cu secesionismul sau cu iredentismele de orice natură. De aceea, considerăm că orice abordare în acest sens este simplistă și urmărește să deturneze diversionist discuțiile publice aprofundate și responsabile despre viitorul țării noastre raportat la experiențele europene. 2. Participarea noastră în dezbaterile despre viitorul Uniunii Europene ca sistem federativ, unde regiunile constituționale precum Scoția, Catalonia, Flandra, Valonia, Bavaria etc. ocupă un loc aparte, poate contribui la cunoașterea mai precisă a acelei structuri instituționale în care dorim să ne integrăm. Modelul regional, așa-numit nivel mijlociu de guvernare (meso-government), servește, în opinia noastră, redobândirii identității noastre europene. 3. Considerăm drept principiu de bază al construcției regionale alocarea unor competențe administrative și politice entităților teritoriale și nu comunităților naționale sau etnice, acestea din urmă beneficiind, în modelul regional, de garanții politice și juridice pentru asigurarea intereselor lor specifice. 4. Sistemul administrativ ultracentralizat, preluat aproape neschimbat după 1989, favorizează corupția și birocrăția și amplifică lipsurile inerente ale administrației bazate pe unități mici, numeroase și excesiv de costisitoare. Pe de altă parte, ideea descentralizării este conținută într-un cadru conceptual juridic enunțat atât prin angajamentele internaționale la care România este parte, cât și prin elemente de armonizare europeană a legislației interne. 5. Propunem o reformă administrativă care să redefinească statutul entităților teritoriale existente și să introducă noi forme administrative și politice. Construcția acestora poate porni de la regiunile de dezvoltare sau de la provinciile istorice. 6. Propunem, din aceeași perspectivă, discutarea înființării unor consilii regionale sau a parlamentelor provinciale localizate în reședințe regionale sau capitale provinciale. 7. Credem că, pe lângă atribuțiile politice, economice și culturale ale autorităților regionale, exercitate conform principiului subsidiarității și celorlalte norme uzuale în Uniunea Europeană, trebuie avută în vedere și o descentralizare radicală a politicii informaționale. Studiourile regionale de televiziune pot juca un rol deosebit în modelarea spațiului public din regiunile României. 8. Asumarea pe baze civice a identităților regionale contribuie, în regiunile multietnice cum sunt Banatul, Transilvania sau Dobrogea, la formarea unei identități transetnice prin care pot fi depășite atât nostalgiile, temerile sau escaladările extremist-naționale, cât și naționalismele voalate care de multe ori se folosesc de o frazeologie civică și democratică. 9. O nouă construcție regională implică și o nouă construcție politică, ce nu se poate înfăptui fără o reformă constituțională, în consens cu principiile de bază ale constituției europene, în curs de elaborare. 10. Propunerile de față se bazează pe criteriile republicanismului, care înseamnă guvernare cu consimțământul celor guvernați, și ale democrației participative. De aceea, orice decizie structurală trebuie

liderilor politici de la București nu pot trece pragul ‘statului național’ și al ‘identității naționale primejduite’. Nici președintele Ion Iliescu, aflat atunci la ultimul mandat, nu a reușit să depășească discursul naționalist când s-a referit la dezbaterile intelectualilor clujeni: „Sunt sigur că, în covârșitoarea lor majoritate, cetățenii români sunt nedumeriți și chiar îngrijorați de punerea în discuție, în numele europeanismului, a caracterului național și unitar al statului român. Un stat este în esență sa un mecanism de solidaritate națională și socială, un instrument al dezvoltării și al promovării interesului public”⁵¹. Elita politică din București s-a manifestat, la nivelul intenției și al limbajului, față de neomemorandiști, cum îi numește analistul politic Dan Pavel pe intelectualii care au propus ‘regionalizarea României’, cam la fel cum au făcut-o cu 100 de ani în urmă politicienii de la Budapesta.

Károly Hieronymi, deputat în Dieta ungară, numit apoi președinte al Curții de Conturi în 1892 și ulterior ministru de interne, le spunea alegătorilor săi din Jimbolia, referindu-se la Memorandum-ul adresat Împăratului de către românii din Transilvania la 1892, că „cererile acestea au de scop în parte covârșitoare să slăbească statul maghiar, să-i paralizeze întreg organismul. Dar a realiza aceea ce ei cer, nu se poate decât cu prețul disolvării statului maghiar. Încetarea uniunii ardeleni, modificarea în mod federalistic a legilor de la 1867, organizarea poporului român și reprezentarea lui separată pe baze teritoriale sunt pretențiuni, asupra cărora nici nu se discută, și orice agitație făcută în favorul acestor idei, este trădare de patrie”⁵².

să fie rezultatul unui referendum, organizat, după caz, la nivel regional sau național, după o discuție publică de anvergură, în așa fel încât populația să fie cu bună credință informată despre situațiile similare europene și despre șansele acestui tip de administrație. Prezentul text a fost trimis Biroului Permanent al Parlamentului României, conducerilor Partidului Social Democrat, Partidului Național Liberal, Partidului Democrat, Uniunii Democrate a Maghiarilor din România, Partidului Național Țărănesc Creștin și Democrat, precum și Parlamentului European și Comitetului Regiunilor.”

50 Fluxul Agenției de presă Mediafax, 14 decembrie 2001.

51 Fluxul Agenției de presă Mediafax, 21 decembrie 2002.

52 Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau Luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VII, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezale, 1913, p.555.

Teama existențială pentru comunitate

Din această situație derivă cea mai pregnantă caracteristică a psihismului politic lipsit de echilibru din Europa Centrală și de Est: teama existențială pentru comunitate. Viața tuturor a fost umbră de o putere de stat străină, lipsită de rădăcini, manifestată ba sub forme europene, ba în chip de insuportabilă opresiune, care – indiferent dacă se numea împărat, țar sau sultan – priva aceste comunități de cei mai buni dintre fiii lor, deoarece le oferea carieră celor mai talentați și temniță sau spânzurătoare celor mai drepți dintre ei. Tulburările iscate în chestiunea frontierelor istorice și etnice n-au întârziat a stârni și o atmosferă de dușmănie între popoare și a le determina, în funcție de ocaziile ivite, să experimenteze unele pe pielea altora ceea ce învățaseră de la împărați, sultani și țari. Toate au învățat ce înseamnă să știi că locurile sacre ale istoriei naționale sunt periclitare, pierdute sau încăpute pe mâini străine și dușmănoase; că poporul tău sau o parte din el trăiește sub stăpânire sau opresiune străină. Toate aveau teritorii pentru care se temeau pe bună dreptate sau le revendicau la fel de îndreptățit și nu exista printre ele nici unul care să nu fi fost aproape de nimicirea parțială sau totală. Pentru un vest-european, a-l auzi pe un bărbat de stat al oricăreia dintre micile națiuni est-europene că vorbește despre „moartea națiunii”, sau despre „nimicirea națiunii”, înseamnă vorbărie goală, căci un vest-european își poate imagina exterminarea, subjugarea sau asimilarea lentă, dar „nimicirea” pur politică de la o zi la alta rămâne pentru el o simplă imagine emfatică – pe când pentru națiunile est-europene ea constituie o realitate palpabilă. Aici nu este nevoie de exterminarea sau expulzarea unei națiuni; pentru ca ea să se simtă periclitată este suficient să-i conștă existența, cu suficientă forță și violență. (István Bibó, „Mizeria micilor state est-europene”, în István Bibó, Jenő Szűcs, Între Occident și Răsărit, trad. Gheorghe Popovici, Kriterion, Cluj, 1999, p.49; „Mizeria micilor state est-europene” pentru prima dată în 1946 în săptămânalul Új Magyarország).

Politologul maghiar István Bibó încearcă să pună un diagnostic politicienilor din statele mici ale Europei de Sud-Est, explicând de unde vine teama lor pentru comunitatea națională și preocuparea exagerată pentru statul național și identitatea națională. Datele istorice pe care se bazează István Bibó sunt, însă, modificate de noile aranjamente internaționale din care fac parte la începutul secolului XXI statele din această zonă dornice să

fie parte a comunității europene, dar cu toate acestea ‘teamă pentru comunitate’ nu poate fi depășită cu ușurință de elitele politice contemporane.

Geografia variabilă din Europa Centrală și de Sud, frontierele glisante, hărțile imaginare pe care fiecare națiune din acest spațiu le proiectează nostalgic sau încearcă să le claseze în sertare care pot fi oricând deschise, identitățile puse mereu sub semnul întrebării pe drumul construcției fragmentate a unei modernități târzii, tranziția dificilă spre democrație și economie de piață sunt tot atâtea piese dintr-un puzzle care se cere mereu reorganizat la marginea unui sistem stabil intrat în postmodernitate, dar permeabil și extensibil prin strategiile sale integratoare, care sunt, încă, relativ gripate și nu pot pune pe linia de plutire fostele state comuniste cu inerții desfășurate la nivel politic și economic.